

Бояриня (стислий переказ)

Леся Українка

Дійові особи:

Перебійний Олекса — козацький старшина.

Оксана — дочка старшини.

Іван — син Олекси Перебійного.

Степан — молодий боярин, який приїхав з Москви.

Перебійниха — дружина козацького старшини.

Мати Степана — мешкає в Москві.

Ганна — сестра Степана.

Гість з України

ДІЯ ПЕРША

Садок перед будинком не дуже багатого, але значного козака з старшини Олекси Перебійного. Будинок виходить у садок великим рундуком, що тягнеться вздовж цілої стіни. На рундуку стіл, дзиглики, на столі прилагоджено до вечері.

Через садок до рундука ідуть Перебійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно відразу, що він не москаль.

Молодший боярин Степан, потрапивши до козацької слободи з російськими боярами, приходить в гості до козацького старшини Олекси Перебійного. Тут він зустрічає доньку Олекси Оксану і закохується в неї.

Мати й батько Оксани запрошують Степана повечеряти з ними, бо Олекса Перебійний товаришував ще з його батьком. Але Степан боїться, що, коли він погодиться на люб'язне запрошення, старі бояри, з якими він приїхав, на нього будуть гніватися. Старий Олекса його заспокоює.

Перебійний. Про них не турбуйся. Підкоморій їх запросив на бенкет, а тебе я випрохав до нас...

Степан. От спасибі, пан—отченьку!

Батько просить дочку почастувати їх. Оксана. Боярине, будь ласка, призволяйся.

Степан (узявши чарку, встав і вклоняється Оксані).

Дай Боже, панночка, тобі щасливу та красну долю!

Ось до будинку входить Іван, Оксанин брат, молодший козак. Іван. Ба ні, я тут. Давайте, мамо, їсти.

Перебійниха. Ти б уперід хоч привітався з гостем! Іван (сідаючи, недбало).

Ми вже віталися там, коло церкви.

Мати запитала Степана, чому ж не привіз матір на Україну, і Степан відповів:

Трудно.

Нема при чім нам жити на Вкраїні. Самі, здоров, знаєте — садибу сплюндровано було нам до цеглини ще за Виговщини...

Степан ще сказав, що батько "тяжко бідував із нами. На раді Переяславській мій батько, подавши слово за Москву, додержав те слово вірне".

Іван. Мав кому держати!

Лихий їх спокусив давати слово!

Перебійний став пояснювати, що ніхто не знав, чим усе закінчиться, що присягу не кожен може зрадити. Але Іван не стримався і з іронією відповів:

Та певне! Краще зрадити Вкраїну!

Степан. Не зраджував України мій батько!

Він їй служив з—під царської руки не гірш, ніж вороги його служили з—під польської корони.

Іван. Та, звичайно,

однаково, чиї лизати п'яти, чи лядські, чи московські!..

Мати намагалася заспокоїти сина. Степан став захищати свого покійного батька.

Іван спитав його, чому ж він, молодий, не підійма зброю, яка з рук батькових упала. Степан відповів, що батько навчав його не знімати зброю проти брата, та й сам він вважає за краще вирішувати справи не мушкетом і шаблею, а "пером та щирим словом".

Іван знов не погодився зі Степаном і сказав:

Се в Києві ченці навчають отакого!

Оксана заступилася за Степана, та раптом засоромилася і пішла у садок.

Мати Івана вибачилась перед Степаном за зухвалу поведінку сина. Іван, пообіцявши матері більше Степана не чіпати, пішов до товариства. Оксана заходилася поливати квіти, служебка стала прибирати зі стола.

У садку почало сутеніти. Степан нишком виліз вікном зі своєї кімнати на рундук, прудко зіскочив з рундука на землю і підійшов до Оксани.

Оксана не чекала цього, і в неї з рук випав кухоль.

Степан. Панночко, се я.

Прости мене! Ти гніватись не мусиш, бо ти ж мене сама причарувала і звабила, як соловейко, співом. Я не своєю силою прийшов...

Степан хоче затримати дівочу руку, Оксана різко вириває її:

Оксана. Се що за звичай?

Я не холопка з вотчини твоєї!

Степан говорить, що не хотів її образити, що скоро поїде на чужину з розбитим серцем, а вона вже на другий день забуде про нього. Оксана збентежена: вона не звикла до таких слів, хоча роками знає інших паничів. Степан сказав, що ті паничі шукають квітку для забави "і тільки ждуть, щоб краще розцвілася". Він же-інакше сприймає дівочу красу:

Мені була б не для забави квітка, Я бачу в ній життя і волі образ і краю рідного красу...

На його слова Оксана відповіла, що вона ж не рослина, а має серце і душу.

Степан освідчився дівчині в коханні, Оксана відповіла йому взаємністю. Парубок

збирався вже наступного дня заслати до неї старостів, та боїться, чи буде вона з ним щаслива.

Степан. Що тільки дам я тобі на чужині
замість веселощів рідного краю? Своє кохання вірне, більш нічого...

Хлопець каже Оксані, що має добру й чуйну родину, яка буде рада, коли він привезе жінку з України.

Степан. Мені тепер здається, що нігде
на цілیم світі вже нема чужини, поки ми вдвох з тобою. От побачиш, яке ми там кубелечко зів'ємо, хоч і в Москві. Нічого ж там чужого у нашій хатоньці не буде,— правда?

Проте Оксані все ж таки боязко їхати на чужину, хоч і разом з коханим. Чується голос матері, що кличе доньку. Оксана прощається зі Степаном і йде до будинку.

ДІЯ ДРУГА

У Москві.

Світлиця у Степановім домі прибрана по-святковому. Знадвору чути гомін дзвонів. Мати Степанова і Оксана увіходять убрані по—українськи,— мати її намітці і в темній сукні з широким виложистим коміром. Оксана в кораблику, в шнурівці та в кунтуші.

Мати сідає перепочити, збираючись потім іти в терем. Оксана пропонує їй перенести ліжко з терему в діл, але мати не погоджується.

Ой ні, голубонько, нехай вже там, у теремі... Тут на Москві не звичай, щоб жінка мешкала на долі. Скажуть: ото стара, а звичаю не тямить!

Оксана як бояриня московська повинна вдягатися за місцевими звичаями.

Степан одягає боярське вбрання, але Оксані воно не подобається, і вона дивується з тих чужих для неї порядків.

Матері Степана треба і свою доньку Ганну одягати по—московському і заміж віддати у Москві, а не на Україні.

Ганна, сестра Степана, лускає насіння, не знаючи, чим ще зайнятися у свято. Оксана пропонує погуляти їй між челядь, Гана каже, що за московськими звичаями їй не можна самій ходити по Москві.

Оксані все здається дивним, в тому числі й імена, які вимовляються на московський лад, і вона просить Ганну називати її Оксаною. Оксані дивно слухати про заручини Ганни, яка не знає свого нареченого і може побачити його хіба що в церкві.

Заходить Степан і просить Оксану перевдягнутись у московське вбрання і почастувати його гостей бояр.

Оксана. А як же частувати їх, Степане?

По—нашому, чи, може, як інакше?

Степан. Ти винесеш їм на тарелі меду,—

Матуся прилаштують, як там треба,— уклонишся, боярин поцілує тебе в уста...

Оксана не хоче навіть чути про такий звичай: вона не згодна, щоб хтось чужий її цілував. Степан намагається переконати дружину, бо якщо вона піде проти звичаю, він попаде в немилість у царя. Оксані не віриться, що все це так серйозно.

Оксана. Степане, та куди ж се ми попались?

Та се ж якась неволя бусурменська.

Мати Степана починає просити невістку, щоб вона послухалась і вийшла до бояр. Благає її і Ганна. Врешті-решт Оксана погоджується. Оксана (до Ганни холодно, якось надміру спокійно).

Я вийду. Дай мені московське вбрання А ви, матусю, наготуйте меду. Іди, Степане, бав тим часом гості.

Після цих слів Оксана, бліда як смерть, здіймає з голови кораблика.

ДІЯ ТРЕТЯ

Дальня кімнатка у горішньому поверсі в Степановім домі.

З'являється гість з України. Степан його приймає з побоюванням, аби ніхто їх не підслухав, зачиняє двері й вікна, розмовляє з гостем неголосно.

Гість просить, щоб цар послав когось з українців захистити від царських посіпак:

Степан. Нас не пошлють...

Гість. Чому?

С т е п а н . Бо нам не вірять.

Гість. Отак! Та ви ж тут наче всі у ласці!

Степан. То тут на очах, а з очей спустити

нас надовго не зважаться...

Гість. Не здивуйте ж,

як ми відкинемось до Дорошенка!

Степан робить рух, ніби хоче затулити гостеві рота, щоб він не говорив таких слів, а той веде далі:

Гість. Мій свояк, Чорненко, знаєш? (Степан потакує головою.)

Так був уклепався,

що ледве—ледве вирвався з душею!

Степан. Чорненко? Він, здається, з найвірніших

царевих приятелів.

Гість розповів, що не всі бояться, є й сміливі, такі, як Іван, Степанів шурин, котрий відвіз корогву, пошиту дівчатами, у Чигирин. Щоправда про це ніхто не знає, а якби дізнались, то "страшно здумати, що б там було". Степан пообіцяв гостеві переговорити у його справах при малій бесіді.

Гість виходить, з інших дверей входить Оксана і розповідає Степанові проте, що цей гість, Яхненко, привіз їй відбратчиці—товаришки листа, де вона просить прислати трохи грошей. Степан злякався, хоче того листа спалити, просить дружину, щоб вона не відсилала гроші.

Оксана. Яйне гадала,

що ти такий скупий. Коли вже так,— я з посагу свого послати можу.

Степан відповів, що йому не грошей жалко, а він боїться, що хтось дізнається, бо це дуже небезпечно.

Оксана. Скрізь горе, скрізь, куди не обернися...

Татари там... татари й тут... А що ж? Хіба я тут не як татарка сиджу в неволі? Ти хіба не ходиш під ноги слатися своєму пану, мов ханові? Скрізь палі, канчуки... холопів продають... Чим не татари?

Степан. Тут віра християнська.

Чоловік починає заспокоювати Оксану, гірко шкодуючи, що він не зміг нічого їй дати на чужині. Дружина запитує чоловіка, чи довго їм ще мучитися у цій неволі, але Степан сам нічого не знає. Він їй обіцяє, що коли зміняться часи і трохи "утихомириться" на Україні, то вони, можливо, поїдуть у гостину до Оксаниних батьків. Зараз же ніяк не можна. Степан пояснює дружині, чому їй не можна послати гроші чи листа, навіть прийняти в себе Яхненка, щоб передати привіт і подарунки рідним, забороняє і озиватися до Івана. Оксана змушена згодитись, хоча їй дуже прикро від цього.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Терем. Оксана гаптує в кроснах, рухи в неї ліниві, в'ялі.

Увіходить Степан і скаржиться на головний біль, бо був учора на царській "бесіді", де тільки п'ють, а говорити бояться.

Оксана засумувала, а Степан просить її щось розповісти. Дружина розказує йому про своє шитво, яке вона вишиває для Ганни на весілля. Раптом Оксана починає плакати. Степан її заспокоює, а потім говорить:

Се правда, не ростуть квітки в темниці... А я гадав... Оксано, заспокойся, поговорім ладком.

Степан згоден відпустити дружину до її рідних, не хоче тримати її як "хан татарських, мов на шкурку", ладен вернути їй присягу, але Оксана не хоче його кидати. Вона пропонує чоловікові тікати разом із Москви.

Степан. Цар достане боярина свого скрізь на Вкраїні, та ще й твоїй родині буде лихо. Не скриємось нігде... Присяго, Оксано, велике діло. Цар мені не верне так присяги, як я тобі вернув. Та й я йому не можу повернути всього, що я приймав з його руки.

Вони домовляються ніколи більше не говорити про те, що завдає їм болю. Степан просить Оксану заспівати щось. Вона співає тихенько "Ой, як було хорошенько, як рід з родом п'є". Трохи поспівавши, Оксана закашлялась.

Увіходять мати й Ганна, слуги вносять "згортки з покупом". Мати радіє з того, що її голуб'ята ніяк не наговоряться вдвох, і хоче, щоб така доля була і в її дочки Ганни. Показують обнови, що купили. Оксана починає співати і танцювати, та так весело, що Степан просить тихіше, але дружина ще хоче навчити і Ганну.

Оксана. Гуляй, гуляй, господине,

нехай наша журба згине! Ой чи згине, чи не згине, гуляй, гуляй, господине! Що ж ти, Степане? Помагай співати!

(Залюгається сміхом, що згодом переходить у кашель. Степан тривожно кидається до неї.)

ДІЯ П'ЯТА

Степанів садок. Будинок виходить у нього задньою стіною. Видко ґратчасті вікна терема і піддашок зі сходами. Збоку в садку зроблена повіточка садова, вся в зелені та в квітках; у повітці приладновано великий турецький ослін з подушками. З терема по сходах надвірних помалу спускаються мати й Оксана. Оксана у простій широкій хатній сукні, без кички, голова зав'язана на український лад шовковою хусткою. Оксана хвора, очі позападали, але дуже блищать, на щоках нездоровий рум'янець.

Дівчата Оксану садовлять і вертаються в терем. Мати пропонує заснути, але Оксана відмовляється, бо боїться побачити страшні сни. Вона говорить, що відколи стала жити в Москві, сни в неї стали зовсім не такі, як вдома, у батька. Згодом молода жінка заспокоїлась і заснула. Прийшов Степан, і мати спитала його, що сказав лікар—німець про Оксану. На її думку, Оксана захворіла після весілля Ганни, але Степан відповів, що це не так.

Степан. Здається, ще давніше почалося...

Мати. Що ж воно? Як зветься?

Степан. Казав він: "Ваша пані зануднлась по ріднім краю — се є также слабість".

Сказав мені по—грецьки як і зветься.

Він казав,—

коли її повезти на Вкраїну,
то, може б, ще й одужала.

Степан розповідає матері про свій намір попросити царя відпустити погостювати на Україну та ще й у Київ поклонитися святим угодникам у печерах.

Чоловік будить Оксану поцілунком. Вона розповідає, який гарний сон їй приснився: про батьків садок, де ясно світить місяць. Чоловік заспокоює дружину тим, що вона скоро побачить рідний дім, бо вони разом поїдуть туди. Оксана відмовляється їхати.

Оксана. А я дивую, ти з яким лицем збираєшся з'явитись на Вкраїні! Сидів—сидів у запічку московським, поки лилася кров, поки змагання велося за життя там, на Вкраїні,— тепер, як "втихомирилось", ти їдеш туди ясного сонця заживати... На пожарині хочеш подивитись, чи там широко розлилися ріки від сліз та крові?..

Дружина говорить Степанові, що вони варті один одного. "Отак і ми з тобою... зрослись, мов шабля з піхвою... навіки... обоє ржаві..." Оксана радить чоловікові, коли вона помре, то більше не брати українку, а взяти московку. Вона довго мовчала, а тепер почала говорити правду: мовляв, раніше треба було вирватися з цієї неволі і не чекати спокійних часів. Вона рішуче відмовляється від поїздки на Україну, бо їй соромно буде дивитися у вічі рідним і друзям. Оксана не хоче й лікуватися.

Оксана. Нащо?

Кому потрібне те моє здоров'я та й я сама?

Степан просить дружину не картати себе словами, він каже, що доля їх і так вже тяжко покарала, і Бог простить їх за все. Після цих слів Оксана стає лагідною, збирається Степанові віддати заповіт, який він після її смерті має передати родині і братчикам.

Оксана (підводиться й прихиляє його до себе).

Ні, любий, ти на світі потрібніший, тобі ще є про що й про кого дбати. Борцем не вдався ти, та після бою подоланим подати пільгу зможеш, як ти не раз давав... На бойовиську не всі ж померли, ранених багато... допоможеш їм одужати, то, може, колись там... знов зібравшись до бою, вони тебе згадають добрим словом... а як і ні — не жалуй, що поміг.

(Сидять якийсь час мовчки, обнявшись.)

Степан підводиться і подає Оксані руку, хоче завести її до хати, бо вже заходить сонце.

Оксана. (Спираючись на руку Степанову, іде до будинку. Не доходячи рундука, спиняється і обертається, дивлячись на західне сонце, що вже зникає за обрієм.)

Добраніч, сонечко! Ідеш на захід... Ти бачиш Україну — привітай!